

БИБЛИЈСКА ЛЕГЕНДА У ПОДТЕКСТУ РОМАНА *ПРОКЛЕТА АВЛИЈА* ИВЕ АНДРИЋА

САЖЕТАК: Библијска легенда о страдању Исуса Христа у подтексту је романа *Проклета авлија*. Окосница је фабуле, драмско тежиште, извор типолошких ситуација, ризница мудрости, те легендарни обрис у ком се формира јунак и препознаје наратор Тамил (Савршени), али и остали приповедачи – јунаци који се преображавају у динамичком крету ка узору. Јеванђелске идеје жртвовања у љубави, уподобљавања и васкрсења – подтекст су имплицитно исказане поетике коју Андрић приповеда. Композиција романа решена је као мозаичка структура, идеална форма – по угледу на јеванђеља. Четири наратора на различите начине причају о животу главног јунака, страдалника, који *није појава него трајање у свету*, богатећи биографију историјским подацима, сведочењима очевидаца, чудесним догађајима и фолклорним наносима, васкрсавају га причом. Аутор на модеран начин развија жанровске реминисценције пуштајући да чудесни догађаји застрашујуће делују у егзистенцијалној драми модерног јунака који чува обресе легендарног праузора и типолошких ситуација у којима се манифестовао. Тако се склапа мозаична структура од четири повести у форми модерне легенде, у којој нема привилегованих прича и приповедача, која представља савршенство узорне целине.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Библијска легенда, подтекст, модерна легенда, мозаичка композиција, жанровске реминисценције.

Треба ослушкивати легенде, те трагове колективних људских настојања кроз stoleћа, и из њих одгонетати, смисао наше судбине. Има неколико основних легенди човечанства које показују или бар осветљују пут који смо превазишли, ако не и циљ коме идемо. Легенда о првом греху, легенда о потопу, легенда о Сину човечијем, распетом за спасење света, легенда о Прометеју и украденој ватри.

(Андрић I 1981: 25).

Роман *Проклета авлија*, означен у литератури као Андрићев *духовни тестамент* (Деретић 1966: 496) дело је стваралачке зрелости у ком писац приповеда своју поетику. Појавио се у време када је најављивана смрт приповедача и фабуле у роману, као одбрана *древне приче* и традиционал-

них позиција наратора. Нуди мноштво приповедачких облика тежећи апсолутној причи. Библијска легенда о жртвовању Сина човечијег у подтексту је дела за које је записано да има *архетипску, библијску фабулу* (Frangić 1980: 76). Легендарни животопис Исуса Христа у темељној је структури текста и представља не само окосницу фабуле, драмски чвор дела, већ и начело компоновања, извор проблематике, ризницу мудрости, жанровски и стилски узор, извориште типолошких ситуација, у којима срећемо јунаке и нараторе у роману.

Легенда¹ означава спис о животима и делима светаца, настао по узору на *Нови завет*, крећући се око њених типолошких проблема и ситуација у којима се манифестује узорна личност Исуса Христа. Написана с тенденцијом да се у њу верује, претпоставља веродостојне чињенице те је блиска предању. *Храни се чудесима, која нису стравична, него света, и архетипским сликама, а просветљење узорне личности у знаку је врлина и великих дела која бивају награђена. Легендарни лик динамичке је природе и креће се по вертикали уподобљавајући се Богу, те делује очаравајуће на слушаоце, изазивајући усхићење и дивљење. Првобитно форма писане књижевности, легенда током усменог преношења почиње чинити фолклорну врсту, пуни се мотивима из усмене традиције, даје етнографске податке, локализује радњу* (RKT 1985: 391).

Турчин Ђамил, етимолошки одређен као Савршени², типизиран је у једној равни карактеризације иако индивидуализован до ексцентричности. *Говорило се да је, проучавајући историју турске царевине, 'преучио' и, замишљајући да је у њему дух неког несрећног принца, почео да верује да је и сам неки несрећни султан* (Андрић 1981: 60). Ђамилов праотисак препознат је у јеванђељима, јер у Андрићевом роману постоји алузија на Христово месијанство и пророковано краљевско порекло као и на апсурдну казну која следи. Ђамил је хумани мисионар и приповедач исцелитељске повести, која зна тајну бесмртности, весник *благих вести*, што је у литератури и оверено надимком *Христолики*. Наглашена је његова исцелитељска мисија у делу, необичне околности под којима је рођен, људско неразумевање и пакост која га окружује. Феномен преображавања наратора у јунака, кроз процес идентификације, одговара хришћанској идеји подобија³. Процес преобраћања присутан је, не само у Ђамиловој судбини него и код осталих ликова-наратора у *Проклетој авлији*, који су представљени у динамици духовног раста. Жанровски и стилски поступци имају нарочиту улогу у делу, јер аутор стваралачки приступа легендарној књижевној форми користећи је строго функционално у свом тексту. Зна-

¹ Етимолошки – оно што треба прочитати.

² Тур. – Камил.

³ Подобје је стање савршенства које треба да постигне човек, основно усмерење и кретање лика ка Божјем савршенству (Брија 1999: 354).

ковита је готово апостолска мисија приповедача, чија је *прича покренута љубављу и служи човеку и човечности*, страдалинику да се снађе и спозна да није усамљен у патњи – поетичка су начела која се баве смислом књижевног послања, обликована у духу **јеванђелске етике**. Јасно је да приповедачи у причи мире етичка и естетска начела, да трагају за истином која кружи око легендарног језгра. Библијска легенда о Христовом послању у свету, у подтексту романа, доприноси универзализацији значења, поентирању и патинирању дела у ком доминира утисак *већ виђеног и доживљеног*, али и онеобичавању текста, јер се односи на јунака турског порекла, који се нашао у контексту догађаја који подсећају на јеванђелску драму. Андрићев однос према легенди као традиционалној врсти крајње је креативан, он негује жанровску реминисценцију: оживљавајући библијску легенду у егзистенцијалној драми савременог јунака за кога је васкрсење могуће искључиво у причи, што је потврда модерних стваралачких поступака аутора, који је сагласан са начелом *откривања новог у старом*. Лик јунака и наратора Тамила постаје непоновљив управо због узорног пралика према којем је обликован, на чега алузијом упућује повест о Џем султану, *човеку кратка века, зле среће и погрешног првог корака* који унапред губи битку, и уклапања његове судбине у легендарни архетип. Изазива, неочекивано, самилост читалаца и нескривене симпатије, иако су колале приче *да се преучио и да су му књиге удариле у главу*. Наведен начин индивидуализације која открива и типолошки прамодел служи илуминацији текста, даје светачке контуре и свим страдалицима и прогнанима правде ради, који се под утицајем Тамилове повести преображавају, кроткима којима је, ако буду неговали хришћанске врлине и обећано блаженство у *Беседи на гори*. Новозаветна легенда о Спаситељевој мисији на земљи, у подтексту Андрићевог романа, доприноси и концентрацији приповедне грађе преко топоса, драматичном акцентовању, лирском нагласку и поетичкој поенти – у једном жанровски сложенем делу. Библијска легенда се препознаје у равни микрожанра као основна структура текста, премда ваља приметити поступке њене деконструкције у самом финалу страдања протагонисте који се, уместо да буде награђен, наговештеним блаженствима и лековитом вечношћу, губи у лавиринту ћесаревог царства. Аутор мења квалитет чудесног догађаја у односу на традиционалну форму, јер изазива недоумицу, страх и чуђење, уместо усхићења и дивљења, а тиче се нестанка *Христоликог* из авлије, после судбоносног признања. Очекивано васкрсење изостаје у егзистенцијалној драми, али се збива на поетичком нивоу означавања у тексту, кроз процес приповедања који тече сагласно идеји подобија која подразумева динамички карактер хришћанске духовности.

Проклета авлија је роман који се темељи на истој повести (о Тамилу страдању) коју, на неједнаке начине, у складу са искуством и сен-

зибилитетом, *по ритму свог била*, приповедају четири наратора, отварајући различите временске слојеве и богатећи причу непознатим моментима. Заступају и разнородне приповедачке концепције откривајући митски, легендарни и историјски нанос у тексту. Причају особену, а тако препознатљиву биографију Ђамила, *човека погрешног корака, доведеног у трагичан процеп, а целом свету на видику, као на срамном стубу* (Андрић 1981: 89), који унапред губи битку. Изворна повест Андрићевог романа склапа се тек у мозаичкој целини, која подсећа на структуру и композицију јеванђеља у *Новом завету*. Исто тако, приче су, у зависности од наратора и тренутка приповедања, живописане реалистичким моментима, аргументоване историјским чињеницама, на мах делују бајковито на волшебан начин, допричане чудесним догађајима, у знаку су хришћанске филозофије и етике, поентиране изрекама у духу Христових логија. Истакнута је идеја да се у контрапункту различитих, често опречних виђења, крије истина о судбини главног јунака, а да би се досегла ваља пренебрећи спознајна ограничења појединачних прича и приповедача које функционишу као узорна целина само у мозаичкој структури романа.

Привилеговани приповедач је Петар⁴, чија прича васкрсава трећи дан по његовој смрти, у сећању безименог младића, коме се фратар исповеда у последњим тренуцима живота. Заснована је искључиво на веродостојним доживљајима о којима наратор сведочи, испричана је једноставно и питко са истинољубљем доброг посматрача, на начин народног приповедача, али уз много празних, необјашњених места. Животна повест овог мајстора заната, *чије око добро види оно што се може видети* (Џацић 1973: 182-223), временом се мења јер се у њој огледа и проналази сам беседник, увиђајући властита ограничења. Док је, на почетку исповести, хладан и дистанциран приповедач, када приповеда о уклетом митском простору Deposita, бистрог а разумног погледа који одаје бестелесно смирење, укидајући време и хронолошки ток нарације, и док објашњава принципе функционисања Карађозовог подземног света, преображава се и профињује постепено, **као што легенда поступно води до натприродног**, током приповедања о Ђамилу и његовом страдању. Фра Петрова повест постаје све драматичнија, приповедање узнемирујуће, готово страшно, што мути поглед наратора и омета *објективно око камере*, прожима лиризмом исприповедано. Фра Петрова нарација имала је ту предност у односу на друга казивања, што је допуштала допричавање, па је повест могла да се шири и после завршетка, попуњава белине чудесним догађајима, из сведочења других наратора, преобликујући аутентичну повест у легенду. Јер, боље се памте оне животне околности које су на загонетан начин обасјане чудесним. Мистификација прогона и затварања, испитивања окривљеног

⁴ Грч. – стена, камен.

Ћамила, непочињена, туђа кривица, коју јунак признаје као своју и ничим заслужена казна оживљавају легендарни архетип, а страдалништво, тегоба ношења жртвеног бремена, узрокује духовни раст и преображај јунака у патњи, као и његовог наратора, који се огледа и трансформише у причи. Сукоб међу браћом, издаја, круг празнине који се шири око остављеног – алузија је на библијску легенду о Христу и Јуди, Јудином пољупцу, ужасу и последицама суочавања с кривицом, што јунак Ћамил доживљава два пута, у свом и Џемовом животу. Први пут је чита из властите судбине, када су га браћа Грци издала, осујетивши муњевиту љубав која му се догодила. *Отац девојчин, иначе ћифтица ситан растом и духом, понашао се као човек који је, у лудилу, одједном добио наступ неке величине, јунаштва и жеље за мученишвом. Ширећи руке као да га разапнују, он је викао пред својим сународницима: „Мали сам човек по угледу и по иметку, али нисам мали по вери својој и страху божјем. И волим живот свој изгубити и кћер, која ми је јединица, у море послати, него је дати за неверника”* (Андрић 1981: 58-59). Знаковит исечак текста ефектно говори о (лажном) религијском моралу који погрешно примењен раставља људе, уместо да их сабира. Други тренутак суочавања са смрћу и издајом доживљава Христолики, препознајући се у Џем-султановој судбини. *Мислио је хладно о својој несрећи и гледао је јасно и немилосрдно, онако како човек може да је сагледа само кад је, скривен и невиђен, чује из туђих уста* (Андрић 1981: 94).

Јеванђелиста Марко, творац је најстаријег Христовог животописа (из 70-75. године), написаног према личном сведочењу и проповедима апостола Петра⁵, насталог одмах после његове смрти. Реч је о образованом човеку који је добро познавао грчки и латински језик а аутор је најреалистичнијег јеванђеља које је, према Дјуранту, аутентичан историјски извор (Дјурант 1996: 636). Многи тумачи *Библије* су ову Христову легендарну биографију приписивали Петру, оспоравајући Марково ауторство, истичући поузданост података и реалистичност стила, какве је могао да пружи само живи сведок. Клемент Александријски, црквени писац који је живео између 150. и 215. године, пак, тврди да је Марко јеванђеље записао на молбу хришћана који су живели у Риму, а с Петровим благословом, те да би се могло назвати јеванђељем по Петру (Косидовски 1995: 72-79). Христов животопис типично је катехистичко дело, ближе је теолошкој расправи него античкој биографији, засновано на разним писаним и усменим изворима. Марко не помиње Спаситељево порекло, име родитеља, нити приповеда о безгрешном зачећу. Фрагментарност његовог јеванђеља, слободна композиција и лабава структура која доприноси његовој епи-

⁵ Познат је из *Дела апостолских* као пратилац Павла и Варнаве на мисионарском путу по Антиохији.

зодичности, може се довести у везу с фра Петровом повешћу, у којој је развијена епизода о Карађозу и његовој таштој владавини и у вези с тим разрађена, на библијски начин, у духу *Књиге постања*, идеја о свеопштој кривици као резултату побуне против ауторитета, што је алузија на страдање недужног. Прича о пакленом граду, ђавољем острву, које личи на огромну чегртаљку у циновској руци, која прети да се распадне заувек – служи откривању архетипског хронотопа у делу. Чудесни и тајновити детаљи из живота јунака пред којима је разум немоћан, до чега се долази само интуитивном спознајом, изостали су из изворне фра Петрове приче, која немоћна да их образложи, сеже за другим изворима, позивајући у помоћ другог приповедача, Хаима. Знаковито је име Андрићевог становито поузданог причаоца које *подразумева културноисторијско самоозначавање* и представља алузију којом се призива у контекст *Јеванђеље по Марку*. *Проклета авлија* у први план ставља усамљеност и трагичну жртвену улогу Тамилу, који се препознао и идентификовао с Џем султаном, због чега је био оптужен, као што Марково јеванђеље указује на то да је Син човечји изабрао да страда, предодређено и свесно, због грехова човечанства, испољавајући бескрајну љубав према човеку бирајући жртвену смрт. Тензијно је фра Петрово казивање о апсурдном затварању и саслушавању Савршенога, после чега страда, мистично нестајући из приче. Недоумица шта се истински догодило с *Христоликим*, те трагање за истином у причама других наратора, усмерења су поузданог Андрићевог приповедача ком предстоји преображај у процесу идентификације, јер прича судбински делује и на причаоца, као што се он рефлектује у својој кажи, трагајући за идентитетом. Марков стил је једноставан, језик одаје човека из народа, који се спонтано изражава, јеванђеље напросто врви аутентичним животом. Јеванђелиста искрено испољава емоције док прича слободно тече, приповеда често у одломцима, на прескок, да би се потом враћао на заборављена места не поштујући хронологију збивања. *Јеванђеље по Марку* одликује слобода компоновања, а фра Петрову причу лабава веза међу епизодама. *Причао је на прекиде, у одломцима, како може да прича тешко болестан човек који се труди да сабеседнику не покаже ни своје физичке болове ни своју честу мисао на блиску смрт [...] Често би, настављајући причање, понављао оно што је већ једном рекао, а често би опет отишао напред, прескочивши добар део времена [...] Његова прича могла је да се прекида, наставља, понавља, да казује ствари унапред, да се враћа уназад, да се после свршетка допуњава, објашњава и шири, без обзира на место, време и ствари, стварно и заувек утврђени ток догађаја* (Андрић 1981: 12-13). Једну трећину *Јеванђеља по Марку* заузимају догађаји у време пасхалне недеље и суђење Христу, које се као драматична окосница и легендарни архетип препознаје у повести Андрићевог поузданог наратора. (Тамил стиже у проклету авлију као да пада с неба, зау-

зима место с десне стране наратора, као Син у царству Божјем, чини се близак, као одувек познат, не спава ноћу, готово без даха обитава у кругу мирних људи, вечера с Петром пре него што га одводе стражари, после саслушања нестаје из приче, али се у њу враћа као трајна визија и подршка.) Препознатљиви су сужејни сегменти из библијске легенде: остваривање аутентичног контакта међу познаницима, пријатељства које је врста духовног сродства, блискост као између Христа и апостола, усамљеност при суочавању са смрћу на Маслинској гори, преображај у Гетсиманији, пасхална вечера, хапшење, бесмислене оптужбе, апсурдно суђење, после чега следи смрт, епифанија и васкрсење. Намера Марковог јеванђеља је да истакне значај **духовног преображаја**, а о томе нам говори и Ћамилова судбина виђена фра Петровим очима; у знаку је књиге, продуховљена науком и оплемењена поезијом која води откривењу истине.

Приповедач Хаим, *Јеврејин* из Смирне, заузима Ћамилово празно место у хелији, настављајући да објашњава, сведочи, наслућује и прориче, а представља свезнајућег приповедача кроз архетип прогоњеног Јеврејина. Приповеда о свему и свима, више због себе, лечећи се од страха, јер је потреба за причом била налик на природни нагон, а духовна храна важнија од хлеба. Његова је повест о Ћамилу имала легендарно језгро, зато што је на чудесан начин говорила *о ономе што одувек бива*: о необичним околностима под којима је рођен јунак, апсурдном суђењу, испитивању недужног, признању кривице уз потврду идентитета са трагичним епилогом. Хаим је знао све деликатне детаље о соби на белом чардаку, где су смештани угледни затвореници, месту догађаја судбоносног исљеђења. Призоре између двоје људи и без сведока препричавао је поуздано до танчина, улазио у помисли и жеље, осветљавао подсвест јунака и предвиђао будуће догађаје. Хаимова бескрајна прича била је манифестација самог живота, о чему нам симболично говори етимологија његовог имена, била је чудесна и непредвидива, субјективна и несавршена, па ипак је чувала и преносила зрно истине, сагоревајући и сама у приповедачком жару наратора. *Није било у његовој власти да обузда своју немирну уобразиљу* (Тартаља 1979: 98). Хаимова повест била је испитивачка и радознала, повремено грозничаво болесна и непредвидива, намењена посебно изабраном слушаоцу, па је била њему прилагођена, јер је говорила о људима племенитог порекла и високог друштвеног положаја, имала је моћ да мисли, наслућује и одгонета. Обиловала је неочекиваним моментима у настојању да докучи где је нестао Савршени из проклете авлије. Није ли, неочекивано преузевши Џемово судбинско рухо, умро његовом смрћу и, поништивши временске границе, отишао у легенду? Наратор је моралистичком поруком интонирао параболичну причу о Ћамилу, сагледану Хаимовим очима, *с намером да зле избличава, а добрима одаје признање*, имао је ауторитаран став судије и истинословца, што је у складу с поучном тенденцијом легенде.

Јеванђеље по Матеју да се упоредити с Хаимовом причом која чини значајан део мозаичке структуре *Проклете авлије*. Настало између 85. и 110. године, после разарања Јерусалима, препуно је сведочанстава о страдањима хришћана. Његов аутор је цариник Матеј Леви⁶ кога помињу три јеванђеља и *Дела апостолска* као истакнуту личност из круга Христових ученика. Био је пореклом Јеврејин, као и Хаим, који сва овоземаљска добра жртвује зарад духовног царства, одредивши се за апостолство. *Јеванђеље по Матеју* написано је на арамејском језику, а тек касније преведено на грчки, о чему нам сведоче лексички наноси с обиљем локализама. Иако очевитац кључних догађаја, у вези са Учитељевим страдањем, користи и различите изворе, тако да је само једна трећина Христовог животописа ауторска. Јеванђелиста дословце преузима Марково сведочење, градећи од њега **моралистичку алегорију**. *Нико не може порећи да његово јеванђеље нема ништа заједничког с историјском биографијом* (Косидовски 1995: 67). Композиција легендарне приче решена је развијањем нарације око пет Христових беседа на моралне теме, чиме је наглашена дидактичност текста. *Јеванђеље по Матеју* на почетку је *Новога завета* и изузетне је књижевне вредности: истакнуто је драмским набојем, обилује дијалозима, паралелизмима, контрастима и другим стилским средствима, која истичу идеју месијанства и тежину борбе јудаизма и хришћанства. *Јеванђеље по Матеју* има највише чудесних детаља из Христовог живота, као и Хаимова свезнајућа прича, а најмање аутентичних историјских података. Реч је о *најузвишенијој књизи света* у чијем средишту је *Беседа на гори*, са осам блаженстава и низом афоризама, који сажимају хришћанску етику, негујући, на посебан начин, библијску реторику. Место настанка првог Спаситељевог животописа је Антиохија, то упућује тумаче *Библије* на закључак да је настало после другог разарања Јерусалима, што Матеј сматра казном за Јевреје, због неприхватања Христа као Месије. *Јеванђеље* тај догађај приказује као апокалипсу, усмеравајући сва очекивања на парусију, други Христов долазак. Матеј је добро обавештен и радознао приповедач, познаје обичаје, места, растојања између помињаних локација, па његово казивање даје обиље аутентичних етнографских и топографских података. Веродостојни су описи **сукоба међу завађеном браћом**, Јеврејима и хришћанима, што је и у подтексту Хаимове нарације, која оживљава архетип прогона и страдања недужних, чија прича је и једини начин одагнавања страха од прогонитеља. Обиље чудеса у Матејевој *доброј вести* да се повезати с Хаимовим развијеном имагинацијом, приповедачким сензибилитетом, умећем да улази у жеље и помисли и оживљава призоре који су се одвијали без сведока, која оскудева у историјским

⁶ Матеј се на иконама најчешће појављује с херувимом у људском облику како записује Христове људске претке или с крилатим човеком, због подробног описа утеловљења (Leksikon ikografije 1985: 399).

чињеницама, а детаљан опис страдања и васкрсења прозире се као место библијске легенде у подтексту Андрићевог романа.

Безимени младић, вероватно фратар, у чијој свести се прелама фра Петрова повест, приповедач је који отвара и затвара слушаоцу најближи временски слој приче. Налазимо га у пролошком и епилошком делу *Проклетте авлије* као ћутљиву и безимену фигуру поред прозора, као пуко присуство у сенци приче.⁷ Будући да је преносилац последње фра Петрове исповести, која је у знаку преображаја под утицајем Ћамиловог страдања, приповедачки лик је у формирању, са причом у настајању. *Огласивши своје формално присуство, овај младић као да истовремено оглашава и своје суштинско одсуство* (Џацић 1973: 183). Безимени оживљава метафизички слој текста, налазећи се на уздигнутом и осветљеном месту у роману, јер настоји да причом која тежи вербализацији, засени мисао о пролазности, смрти и простој чињеници да се нестaje. Неки компетентни тумачи Андрићевог дела, као Петар Џацић, у безименом младићу наслућују фигуру аутора. Идеја васкрсења у причи, изван које нема вечности, приповедања као литургијског чина које сабира духовно братство, ритуалног слушања легендарне приче која исцељује душу, слично причешћу и буди жртвованог, однос наратора и јунака у знаку су препознавања и потврђивања идентитета јеванђелском формулом *То сам ја*. Тиме се драматично наглашава преображај историје у легенду, а реалних збивања у чудесна, приповедача и јунака у архетип страдалника, *а све то је у знаку вере у Светог Духа приче који преображава и васкрсава*. Мистични приповедач јесте пуко сећање, обасјање контемплацијом, а утешна ванвременост приче противтежа је свеопштем ништавилу зимског пејзажа.

Јеванђеље по Јовану (настало између 95-100. године) не спада у синоптичка јеванђеља и битно се разликује од осталих легенди у *Новом завету* која имају заједничка гледања на радосну вест васкрсења. Приписује се аутентичном сведоку Христовог страдања и једном од њему најоданијих ученика, *једном од стубова цркве*, сину Зеведејеву и брату Јаковљевом, који се за време Тајне вечере болно привијао на учитељеве груди. Јован⁸ је присуствовао преображењу Господњем, пратио га је до двора првосвештеника Кајафе, једини је ученик који га није напустио упркос бројним искушењима, коме, у тренутку смрти, поверава старање о Богородици. Занимљиво је да постоје минимална поклапања Јовановог и синоптичких јеванђеља (свега осам одсто од целокупне грађе). Лик Спаситеља је тајанствен, скроман и уздржан у изјавама. Јована не интересују

⁷ Символика прозора у *Библији* у вези је са *Књигом царева*, 6, 4 и прозорима јерусалимског храма – означава способност примања онога што долази с неба (Rečnik simbola 2004: 750).

⁸ Хебр. – Јехова је милосрдан.

историјске чињенице, већ непојмљиви призори онога света и вечни живот праведника. Јеванђелиста нам дочарава бестелесног Сина Божјег, који је метафизичка творевина, предмет теолошких расправа, узвишен лик пун светачког достојанства. Животопис Исуса Христа препун је метафоричке енигматике типа: *Ја сам свијетло свијета, Ја сам пастир добри, Ја сам врата овцама*. Историјске чињенице Јован користи као средство изражавања моралистичких максима. Христос је доживљен бестелесно, као првородна, творачка реч, па је Јованова прича у замаху потраге за аутентичним изразом и испитивања носивости речи. Христос је узвишено духовно биће, а епизоде из његовог живота подложне начелу алегоризације, те представљају теолошке расправе у форми драме. Аутор помиње свега осам чудеса која је чинио Спаситељ, међу којима су најзначајнија *Лазарево васкрсење* и *Свадба у Кани*, која говоре о љубави оплемењеној жртвом. *Јеванђеље по Јовану* написано је у духу хеленске филозофије и културе, у знаку Платоновог учења, о чему сведоче и сократовски дијалози које Спаситељ води са својим ученицима. Јован смрт доживљава као пут у вишу духовну стварност, до које се долази откривањем кључних речи – неке врсте параболних одгонетки.⁹

Нарација безименог наратора у *Проклетој авлији* филозофски је интонирана прича о нестајању, као што је фигура наратора дата у обрисима, у знаку потраге за правим речима, *јер казати не може* како је фра Петар умео да прича. Реконструкцијом фра Петровог сведочења, откривањем његових творачких речи, које су биле храна за душу, приближава се четврти Андрићев наратор аутору четвртог јеванђеља у **Новом завету** и идеји да је Бог прворођена, стваралачка реч из које настаје свет. Загонетни причалац има тежак задатак претварања трошне животне приче у легенду, *воде у вино*, раздвајања истине од фикције да би открио вечност. Његова повест о фра Петру рађа се у сећању и у знаку је стваралачког ћутања које претходи блеску инспирације. У подтексту Андрићевог романа је и знаковита сцена из *Јеванђеља по Јовану* – Христ удахњује свој дух апостолима дарујући их пророчанским даром и беседничким умећем – као што фра Петрова прича преноси стваралачку енергију на ауторског наратора.

Тамил, јунак и субјективни приповедач, отвара историјску, временски најудаљенију причу у *Проклетој авлији*, о сукобу Бајазита и Џема (1481. године), после смрти султана Мехмеда другог Освајача, у којој откривамо древно митско језгро. Сукоб два брата иде увек на штету млађег, *човека кратка века, зле среће и погрешног корака*, који унапред губи битку. Наратор је озарен осмехом који га обасјава споља, приповеда гласом који није његов, јека је нечијег чвршћег и одређенијег гласа. Током нара-

⁹ Јеванђелиста се у хришћанској иконографији представља са орлом, симболом узвишеног надахнућа и Књигом открочења (Badurina 1985: 279).

ције Тамил се преображава од објективног у субјективног казивача, од историчара у песника, откривајући и тумачећи чудесне догађаје у причи, дописујући празна места у Џемовој биографији тензичним сценама из властитог живота, те од историјске хронике гради легендарну биографију, а приповедача и историчара преобличава у јунака и песника. Тако се мит о сукобљеној браћи трансформише у новозаветни архетип о најнесрећнијем и најусамљенијем човеку, који је **сам цар по властитом уверењу**, што је алузија на Христово месијанство и племенито порекло, јер потиче из рода цара Давида. *Прво издан и поражен, а затим преварен и лишен слободе, усамљен и одвојен од својих и од пријатеља, доведен у трагичан процеп, а целом свету на видику, као на срамном стубу, али са гордом решеношћу у себи да у том положају истраје и да остане оно што је* (Андрић 1981: 89). Тамилово сведочење потврђује да је жртвовање универзални егзистенцијални образац, јер га очекује казна за непочињен грех. Христолики наратор својом интерпретацијом султанове судбине – оплемењује Џема, који је део зараћених светова, профињује га надахнутим изговарањем његових стихова, спасавајући се од мржње и жеље за осветом.

Јеванђеље по Луки, треће по реду у *Новоме завету*, написано поетским стилем, најкњижевнији је, али и најдокументованији Христов животопис. Настало је коришћењем Матејевих и Маркових извора, као и историјских докумената, који су стваралачки преображени. Јеванђелиста је био хришћански мисионар и лекар, грађанин Антиохије, грчког порекла, који је прешао у хришћанску веру, посвећеник и верни пратилац апостола Павла. Његова легенда о Христу заснива се на идејама љубави и жртвовања, распричана је мноштвом илустративних параболоа. Одаје образованог приповедача, истанчане сензибилности, са изузетним смислом за језик. Велики црквени писци у доминантној идеји *Јеванђеља по Луки* виде утицај апостола, па треће јеванђеље називају Павловим. У њему се истичу чудесна дешавања заснована на предању, са обиљем реалистичких, анегдотских илустрованих сцена. Лука је у својој *доброј вести* успео да докаже да хришћани нису непријатељи и да је сам Пилат увидео његову невиност и бојао се казне, стога је перући руке препустио судбину Сина човечјег његовом народу. Љубав према ближњем, милосрђе и праштање – морални су императиви кроз које се потврђује Христово месијанство. Наглашена је идеја да Царство Божје није од овога света и да ће се појавити у облику духовног препорода човечанства. *Јеванђеље по Луки* је топло и непосредно, препуно разумевања за људске слабости, најпоетскије је и најсавршеније у књижевном смислу. Јеванђелиста је значајан и као зачетник култа Пресвете Богородице, што је од великог значаја за црквену догму и литургику. Тамилова прича покренута љубављу, испричана у патњи и самоћи, може се повезати с Лукиним јеванђељем, а тра-

гична судбина Ћамилове мајке и патња због изгубљеног детета, знаковито је типолошки усаглашена с подтекстом. Топлина и сапатништво Лукиног јеванђеља, лепота и префињена стилизација, обиље збивања митско-легендарног карактера у којима препознајемо веродостојне догађаје, те историјски наноси у тексту везују Исусову биографију с Ћамиловом исповешћу потврђујући да се *сваки дан разпиње син човечји* и биће тако док постоји свет.

Седмо поглавље *Проклете авлије* одвија се у покушају реконструкције стравичних догађаја у самици на белом чардаку где је био заточен Ћамил. Све је почело када је *мрак прогутало беле зидове и предмете и стегао ћелију око будног човека* (Андрић 1981: 98). Фра Петар је, у почетном узбуђењу са којим је слушао Хаимову приповест, покушавао да одвоји истину од фикције, али му је, како је пешчаник драматично истицао, то постало неважно јер је прича била Богомдана, да унесе светлост у ћелију, као младић са уљаницом који осветљава дволично лице турске правде. Ислеђење у глуво доба, без непожељних сведока, деловало је злокобно, пресуда унапред донесена, личило је на разговор људи који не чују један другог. Ћамил је своју одбрану почео да говори у себи, и веровао да то чини гласно, а ћутао је. Исти мотив налазимо у *Јеванђељу по Јовану* када Понтије Пилат почиње испитивање оптуженог. *И опет уђе у судницу и рече Исусу: одакле си ти? А Исус му не даде одговора* (Јеванђеље по Јовану, 19, 9). Савршени је на мах схватио да нема споразума између зараћених светова, царства духа и ћесара, и осетио највеће понижење што га о његовој несрећи испитују недолични људи као највећег кривца. (Јер шта је тупоглави измирски валија знао о књигама сем да у њему изазивају растућу мржњу и безразложни гнев.) На наведеном месту у легенди о Ћамилу, долази до кондензације наравије која се испела до самог климакса и, у ишчекивању исхода, дотакла неизрециво и необјашњиво. *Негде у току те ноћи изван времена које сунце одмерава својим изласцима и залазацима и изван свих људских односа, Ћамил је признао отворено и гордо да је истоветан с Цем-султаном, то јест са човеком који је, несрећан као нико, дошао у теснац без излаза, а који није хтео, није могао да се одрече себе, да не буде оно што је. Ја сам то! Рекао је још једном тихим али тврдим гласом којим се казују пресудна признања и спустио се на столицу* (Андрић, 1981, 192). Знаковита типолошка ситуација из јеванђеља послужила је беседнику да Ћамилов нестанак из ћелије покуша да наслути претпоставкама. Једино је било извесно да се јунак *ставио изван света и његових закона* и херојски, тријумфално потврдивши идентитет, изашао из живота да би се трајно настанио у легендарној причи. *А Исус знајући све шта ће бити од њега изађе и рече им: кога тражите? Одговорише му: Исуса Назарећанина. Исус им рече: ја сам; измакоше се натраг и попадише на земљу* (Јеванђеље по Јовану, 18, 4-6).

Откривање истине у јеванђељима је кроз решавање питања идентитета Исуса Христа ствар слободног избора. **Ко сам ја?** Питање је које је Учитељ поставио Дванаесторици у близини Тесарије Филипове и на које није сам одговарао, све до једног тренутка – када је дошло време његовог страдања. Исус који је могао читати мисли апостола, чак и када су од њих самих скривене, знао је да је дошло време да ученици потврде своју спремност за хришћанску мисију одговарајући на кључно, егзистенцијално питање, јер знаће ко су ако се одреде према идентитету Исуса и одговоре дали је Месија¹⁰. Догодило се, као што је Учитељ прорекао, надевајући имена апостолима. Петар, угаони камен новог храма, потврдио је своју веру. *Тада Петрова душа би озарена светлошћу за коју скоро не беше дорастао и која га за вечна времена учини првим* (Папини 1994: 238). *А Симон Петар одговори и рече: **Ти си Христос, Син Бога живог.** И одговарајући Исус рече му: Благо теби, Симоне, сине Јонин, јер тијело и крв нијесу теби то јавили, него отац мој који је на небесима. А ја теби кажем: **Ти си Петар и на овоме камену сазидаћу цркву своју, и врата пакла неће је надвладати*** (Јеванђеље по Матеју, 16, 16, 17 и 18). Наведена типологија из јеванђелске легенде поновила се у Андрићевом роману, а архетипска формула (То сам ја) послужила је аутору да повеже јунаке и нараторе у исти контекст и илуструје, не само процес кружења приче, већ и однос између причаоца и слушаоца, писца и читаоца. Фра Петар је, као што се збило у легендарном подтексту, једини препознао и потврдио Ћамилов идентитет назвавши га Џемом, и на темељима његове приче заснива се чврсто романескно здање, што је био доказ како његове стваралачке посвећености тако и преображаја. Надаље, у Андрићевом *духовном тестаменту* понављају се још два мотива из јеванђелске легенде: одрицање од Христа, егзистенцијална зебња у животу без њега и покајање које следи. *Јеванђеље по Матеју* сведочи да су се при хапшењу Месије сви ученици уплашили, разбежали и да је настала тама у њиховим душама. Са стражарима су дошли и првосвештеници предвођени Јудом који је пољупцем открио Христов идентитет, издао брата, а овај га је, унапред знајући шта ће се збити, с пуно љубави и без прекора запитао: *Пријатељу, шта ћеш ти овде?* (Јеванђеље по Матеју, 26, 50). Потом су одвели Учитеља, а Петар и Јован су га крадом пратили. Иако је била априлска ноћ апостолима је, што од страха, што од туге, било хладно, па су пришли ватри да се огреју. Фра Петар је тешко подносио време без Ћамила, препознатљиво је осећање страха и усамљености као у библијској легенди. *Стајао је једнако у месту и брисао **остудено зној** са чела. Гледајући са несналажењем*

¹⁰ Име Исус, лично име, је грчки облик јеврејске речи Јошуах, што значи *Господ је спасење*; на грчком значи *Онај који исцељује*; Месија означава *помазаника Божјег и односи се на Христову мисију* (Брија 1999: 212).

сиву утабану земљу и беле зидове пред собом као да их први пут види, осети како му целим телом иде **хладан и танак талас страха**. Да га не стану испитивати због разговора с Ћамилом и да га тако по други пут не увуку у бесмислену истрагу (Андрић 1985: 104). Апостол Петар, у јеванђеоској причи, је, на свој ужас, открио у себи превртљиву и страшљиву људску природу јер се, Спаситеља, исте ноћи када су га одвели, три пута одрекао. *И опомену се Петар ријечи Исусове што му је рекао: док пијетао испјева три пута ћеш ме се одрећи. Изашавши на поље плака горко* (Јеванђеље по Матеју, 26, 75). Мотив покајања проналазимо и у Андрићевом роману – у фра Петру љубав према Ћамилу побеђује страх због разговора с њиме. *Брзо затим ту помисао потисну друга: шта се могло десити са Ћамилом? Сад га опет нека болна врелина испуни свега. Тешко сажаљење које се не да поднети овако у непомичности и потпуној неизвесности* (Андрић 1985: 104).

Завршетак романа *Проклета авлија* у знаку је питања Понтија Пилата које поставља Цару јудејском: шта је истина? И одговора: *моје царство није од овог свијета... Зато дођох на свијет да свједочим истину* (Јеванђеље по Јовану, 18, 37). Доведена у поетички контекст *Новога завета* служи истицању закључка да једна прича као ни појединачна мисао не значи много. Зато треба послушквати колективно искуство у легендама које се потврђује у појединачним егзистенцијама и у њима откривати истину, пронаћи смисао егзистенције и универзалне поетичке формуле.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Андрић 1981: Иво Андрић, *Проклета авлија*, Београд: Просвета.

Андрић I 1981: Иво Андрић, „Разговори с Гојом”, у: *Историја и легенда*, Београд: Просвета.

Брија 1999: Јован Брија, *Речник православне теологије*, Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ.

Деретић 1996: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Требник.

Дјурант 1996: Вил Дјурант, *Цезар и Христ, историја римске цивилизације и хришћанства од њихових почетака до 325. године нове ере*, Београд: Народна књига – Алфа.

Јеванђеље по Јовану: „Свето јеванђеље по Јовану”, у: *Свето писмо Старога и Новога Завета*. Превели Ђура Даничић и Вук Караџић. Стокхолм: Савет библијских друштава, 1945.

Јеванђеље по Матеју: „Свето јеванђеље по Матеју”, у: *Свето писмо Старога и Новога Завета*. Превели Ђура Даничић и Вук Караџић. Стокхолм: Савет библијских друштава, 1945.

Косидовски 1995: Зенон Косидовски, *Приче јеванђелиста*, Београд: Book: Marso.

- Leksikon ikonografije 1985:** *Leksikon ikonografije i liturgike zapadnog kršćanstva*. Uredio Anđelko Badurina, Zagreb: Liber.
- Папини 1994:** Ђовани Папини, *Историја о Христу*, Београд: Народно дело.
- Реџник simbola 2004:** Žan Ševalije, Alen Gerbrau, *Rečnik simbola*, Novi Sad: Stylos.
- RKT 1985:** *Rečnik književnih termina*. Urednik Dragiša Živković, Beograd: Nolit.
- Тартаља 1979:** Иво Тартаља, *Приповедачева естетика*, Београд: Нолит.
- Frangeš 1980:** Ivo Frangeš, „U avliji, u prokletoj”, u: *Zbornik radova sa naučnog skupa Travnik i djelo Ive Andrića*, Sarajevo: „Veselin Masleša”.
- Џацић 1973:** Петар Џацић, „О Проклетој авлији”, у: *Савремена проза*. Приредио Милош И. Бандић, Београд: Нолит.

BIBLICAL LEGEND IN THE SUB-TEXT OF NOVEL
THE DAMNED YARD BY IVO ANDRIĆ

Summary

Biblical legend on Jesus Christ's suffer is in the sub-text of the novel *The Damned Yard*. It is the skeleton of the plot, dramatic focus, the source of typological situations, the wisdom treasury, and legendary outline in which the main character is formed and where narrator Čamil (the Perfect One) is recognised, as well as other narrators are – the characters transformed in dynamic motion towards their model. Gospel-like ideas of sacrifice in love, adaptations, and resurrections – are the sub-text of implicitly stated poetics narrated by Andrić. Novel composition is developed as mosaic structure, ideal form – taking the gospel as its model. Four narrators, in various ways, narrate the life of the main character, the sufferer, who is *not the phenomenon but the duration in everything*. He is resurrected by them through the enrichment of his biography, historical data, the testimony of witnesses, strange events, and folklore details. The author, in modern way, develops genre reminiscences, letting the strange events have deterrent effect within the existential drama of the modern hero who preserves the contours of his legendary prototype and typological situations in which he has been manifested. Thus, mosaic structure of four narrations in the form of the legend is developed, which does not include privileged stories and narrators, which is the perfection of exemplary entity in authoritarian form.